

КНІЖНЫЯ ІНСКРЫПЦЫІ ЯК КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ ВКЛ XVI–XVII стст.

П. Д. Бабіна

Кніжныя інскрыпцыі (запісы ў кнігах) з'явіліся разам з кнігай і існавалі заўсёды як частка кніжнай культуры. Такія запісы адлюстроўваюць розныя праявы жыцця, але найчасцей звязаныя з гісторыяй кніжнай культуры. У XVI–XVII стст. кніга атрымлівае новы імпульс да распаўсюду, пашыраецца пісьменнасць і кнігадрук, пачынаюць фарміравацца царкоўныя, шляхецкія, мяшчанскія бібліятэкі. Сяляне ды простыя месцічы застаюцца пераважна малапісьменнымі, але кніжныя інскрыпцыі даюць звесткі пра іх думкі, дзеянні, падзеі з паўсядзённага жыцця, а таксама пра адносіны да кнігі. Гэты бок кніжнай культуры – а менавіта стаўленне да кнігі ў грамадстве ВКЛ і практыкі карыстання кнігай у гэты час – разгледжаны ў артыкуле.

Надпісы на кнігах з'яўляюцца каштоўнай і, я падаецца, маладаследаванай крыніцай па гісторыі кніжнай культуры, гісторыі паўсядзённасці, мікрагісторыі. Яны дапамагаюць зразумець стаўленне тагачаснага чытача да кнігі, прасачыць распаўсюджанасць кнігі ў грамадстве, сярод розных сацыяльных груп, вызначыць функцыі і ролі кнігі; яны паказваюць розныя праявы жыцця: звычаі і звычкі, бытавыя падрабязнасці, імёны людзей XVI–XVII стст.

Можна вылучыць некалькі тыпаў кніжных інскрыпцый, характэрных для XVI–XVII стст. Найперш гэта ўласніцкія запісы. Да іх таксама можна аднесці запісы пра продаж, абмен, падарунак кнігі, паколькі такія запісы заўсёды ўтрымліваюць імя ўласніка, прычым не толькі новага, але і былога. Уласніцкія запісы найбольш адлюстроўваюць новую для большасці жыхароў ВКЛ XVI ст. практыку карыстання кнігай, а менавіта збіранне хатняй бібліятэкі. Па ўласніцкіх запісах магчыма аднавіць канкрэтныя кнігазборы, а таксама прасачыць сацыяльны склад чытачоў. Кніга з'яўлялася не толькі аб'ектам збірання, але служыла і аб'ектам куплі-продажу, абмену. Часцей за ўсё акты аб продажы складалі прадаўцы – яны «рукою власною» пісалі аб гэтым дакумент («Сию книгу продал и руку приложил») [1, с. 225]. З інскрыпцый вынікае, што ўжо ў XVI ст. кніга магла выступаць у якасці падарунка. Так, кіеўскі мітрапаліт на Апостале выказаў пажаданні, падобныя да тых, што ў XXI ст. зазначаюць на паштоўках: «ихъ велможному пану Ивану доброго здоровья и вшаликих радостей хвуртун на часы долгиа и пана Бога верне» [2, с. 73]. На Статуце 1588 г. дарыцель у 1643 г. занатаваў: «Пан Лаврин Киркило, возный Упитского повета подарил Яну Поляку

русчизны не умеющему» [1, с. 164]. Дадзены запіс адначасова можа з’яўляцца і своеасаблівым дакументам на права ўласнасці.

Другі тып інскрыпцый – укладныя запісы. Гэта подпісы людзей, якія купілі кнігу, але не ў асабістую ўласнасць, а для перадачы царкве ці зрэдку – уласна святару, на ўратаванне сваёй душы. Практыкі карыстання кнігай найбольш адлюстраваныя менавіта ў запісах гэтага тыпу. З іх вынікае, што кнігу для ўкладу мог купіць як адзін чалавек – мужчына ці жанчына: «Купил раб Божий Василий по прозвищу Бондар и дал до храму» [2, с. 71], «дала сию книгу раба божия Григорьевая Ходкевичовая пани виленская гетмановая навывшшая великого князства литовского, старостиния городенская и могилевская, княжна Катерина Ивановна Вишневецкая» [1, с. 73–74], так і сямейная пара: у 1604 г. «многогрешный и унылый раб Божий Павелъ Ковал со женою своею Анною купил... и придал сию книгу ку храму» [2, с. 119]. А з 1580 г. дайшоў выпадак, калі кнігу ахвяравала сям’я: «пан Мелен из панейо своею Феодосию из Богом данными панятыми своими» [2, с. 165].

Пакупнікам і ўкладчыкам магла выступаць група жыхароў, як у запісе 1658 г. на маскоўскім друкаваным Евангеллі 1553 г.: ахвяравалі «Василии и Симеон... мещане Витебские на церков Ринка... Воскресенка Витебску стоячую ... на чест и хвалу господу богу вечными часы» [1, с. 16]. Цікава, што гэты ўклад здзяйсняўся падчас расійскай акупацыі Віцебска – значыць, і ў час ліхалецця не перарывалася духоўнае жыццё, увасобленае ў традыцыі царкоўных укладаў.

Для чалавека XVI–XVII стст. кніжны ўклад у царкву азначаў буйное грашовае ахвяраванне (што падкрэсліваюць выпадкі, калі дарыцелі прыносілі ўклад у выглядзе грошай на кнігу), а таксама павагу ад грамады, якая магла даведацца пра ўклад у тым ліку ад сведкаў, што прысутнічалі пры перадачы кнігі: «Я раб божій Гордей із жоною своею Воувдею... сию кнігу рекомую евангелие... предал до храма... На то призвал есми людей добрых и меновите Клима мелника, Лукиана, Василия Ивашченка» [3, с. 42]. Людзі зазначалі ў запісах розныя мэты ўкладаў: «за свое отпущение грехов за живота своего за здравие телесное и душевное спасение», «за свое отпущеніе грехов и за родичов своих», у памяць пра сябе («на память своей души и своих родителей в вечный поминок»), проста «ку чести и ку хвале Божей». Уклады рабілі і за чыёсьці здароўе, і ў памяць членаў сям’і (мужа, жонкі, дзетак).

Трэцім тыпам запісаў з’яўляюцца гэтак званыя “пробы пярэ” – роспісы, росчыркі ў выглядзе нейкай вельмі звычайнай для карыстальніка кнігі фразы, нахштальт імя вялікага князя, афіцыйнай формулы з нейкага дакумента, радка малітвы або проста літар алфавіта [4, с. 157].

У чацвёртую групу надпісаў можна аб'яднаць словы перапісчыкаў (спецыфічны тып запісаў, адносіцца толькі да рукапіснай кнігі). Цікава, што сярод іх сустракаюцца нават адгалоскі жартаў перапісчыкаў: напрыклад, на Мінеі святочнай XVI ст.: «пити ми ся хоче покушаю чернила» [2, с. 274]; усе словы захавалі сваё значэнне, толькі «покушать» у старабеларускай мове азначала «паспрабаваць», «пакаштаваць».

У пятую групу інскрыпцый можна вылучыць прыказкі, прымаўкі, афарызмы, вершы – занатаваныя чытачамі для памяці на першай-лепшай паперы, якой аказаліся кніжныя старонкі. На палях можна сустрэць думкі людзей XVI–XVII стст., прыклады народнай мудрасці: «То спит до слонца сходящего, то не вбежит пекла горящего», «Пчела летит на красен цвет и собирает себе медвяную сладость, а мудрый человек на полезное слово, собирает себе сокровища духовные» [7, с. 113, 141]; «Synu z młodosci nabywai mondrosci abys nie był na potym w załosci. Zdaie mi sie napilbym sie alie mi sie zdalo ze penienzyi mało. Pan Bug a worek to przyiaciоł prawyi a ludzka przyiazn tylko dla zabawy», «Кому бедне і еще коупил, то ся мудрости не научил», «Лепше железо варити, нежели злую жену учить» [2, с. 82, 269, 257].

У кнігах можна прачытаць і пра палітычныя ды рэлігійныя перакананні чытачоў, сімпатыі ды антыпатыі, пазіцыю ў рэлігійнай палеміцы. Так, карыстальнік натаванага Ірмалоя зазначыў на палях: «Amen jako Bozhe day aby wszystka roś poszła w ray a lachy do piekła day» [2, с. 259]. На Апостале чытач запісаў вершык, які, верагодна, выяўляў яго сацыяльныя антыпатыі: «Gdyby żydzi z panami nie szelmirowali dawno by już z głodu jak psy pozdychali», а побач ён жа занатаваў малітвы на лаціне [2, с. 76].

Шостым тыпам кніжных інскрыпцый з'яўляюцца надпісы-каментары да твораў. Так, на палях «Трэнаса» М. Смятрыцкага можна назіраць завочную спрэчку чытачоў з аўтарам. Праваслаўны Смятрыцкі напісаў свой твор па-польску, каб тэкст быў успрыняты адрасатам. Ён назваў прыхільнікаў уніі невукамі, нахабнікамі, незвычайнымі грубіянамі, лісліўцамі, удзельнікамі вакханалій, валацугамі-камедыянтамі, святапрадаўцамі. Чытачы на палях адказалі яму тым жа: «Аўтар брыдкі схізматык-блюзнер», «Укладзена самім Люцыферам і ў пекле надрукавана» [8, с. 238].

Да сёмай групы можна аднесці метрычныя запісы – значную крыніцу па сацыяльнай гісторыі, якая дае магчымасць даведацца імёны, працягласць жыцця ў той час, звычаі, якія суправаджалі нараджэнне, пахаванне, шлюб. Па метрычных запісах можна атрымаць уяўленне пра імёны XVI–XVII стст. Часцей святар запісваў імёны ў афіцыйнай,

царкоўнай форме, аднак сустракаюцца імёны і ў яўна народным вымаўленні: Хадора, Матруна, Марушка, Куліна, Марэна, Марта, Галя, Гафея, Пазея, Вувдзея; Андрусь, Ігнат, Юська, Сенька, Лаўрэн, Гервас, Грыц, Сцеца, Саўка, Логін, Мацка, Клім, Гардзей, Врун.

Кніжныя інскрыпцыі – цікавая і мала вывучаная крыніца для разумення паўсядзённай кніжнай культуры XVI–XVII стст. Яны даюць зразумець стаўленне да кнігі ў XVI–XVII стст. А ставіліся да яе з павагай: «я Васко Петрашковыч Матковский прошу чэтэлников щобиسته тую книгу шановали» [2, с. 70]. Паважлівае стаўленне не прэрэчыла звычайна пісаць на кнізе. Нормы маралі, відавочна, не асуджалі такую практыку: магчыма, таму, што людзей, якія ўмелі пісаць, было нямнога, і яны былі паважанымі ў сваім асяроддзі, да іх словаў (і запісаў) прыслухоўваліся. Кніжныя інскрыпцыі ўказваюць і на іншыя практыкі карыстання кнігамі ў гэты час. Многія з іх змяніліся да нашага часу: спынілася традыцыя ўкладаў; кніга перастала выступаць як нататнік для запісу мудраслоўяў і чарнавых дакументаў; спрэчкі на палях перайшлі ў СМІ, а потым у інтэрнэт. Аднак асноўныя традыцыі кніжнай культуры засталіся нязменныя: кнігі па-ранейшаму цэняць у грамадстве, іх збіраюць, купляюць і прадаюць, дораць, з кніг чэрпаюць веды ды ідэі.

Літаратура

1. *Немировский Е. Л.* Книги кирилловской печати 1551–1600. М., 2009.
2. Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. Т. 1. XI–XVI ст. / Уклад. М.М. Кольбук, Т.М. Гуцаленко, О.О. Дзьобан, та ін., Передм. М.М. Кольбук. Львів, 2007.
3. Описание рукописного отдела и старопечатных книг библиотеки Минского церковно-археологического комитета / А. Снитко. Вып. 1. Мн., 1909.
4. *Лаўрык Ю. М.* Беларускія кніжныя інскрыпцыі XV–XVIII ст. // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. Мн., 2004. Вып. 6. С. 114–162.
5. Исторические сборники XV–XVII вв. Описание рукописного отдела БАН СССР. Т. 3. М., 1965. Вып. 2.
6. *Topolska M. B.* Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. Wrocław, 1984.

МЕСЦА АЎСТРАФЕДЭРАЛІЗМУ І НЕАСЛАВІЗМУ Ў КАНЦЭПЦЫЯХ СЛАВЯНСКАЙ УЗАЕМНАСЦІ НА ЧЭШСКІХ ЗЕМЛЯХ У 1871–1914 гг.

С. М. Блашко

Сёння, калі ў існаванні славянскіх моў і славянскіх нацый немагчыма сумнявацца, то ў існаванні славянскага свету як нейкага цэлага цяжка паверыць. Стагоддзе таму падкрэсліваць сваю прыналежнасць да велізарнай славянскай сям’і зусім не лічылася дрэнным. Пры тым шмат